

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ОЧКУРЕНКО СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 347.73 : 336.71/77

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ
В ПРОЦЕСІ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ**

Спеціальність 12.00.07 – теорія управління;
адміністративне право і процес; фінансове право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса-2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного та адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
Воронова Лідія Костянтинівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
конституційного та адміністративного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Пацурківський Петро Станіславович,
Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича
Міністерства освіти і науки України, декан юридичного факультету

кандидат юридичних наук, доцент
Бекерська Декабріна Андріанівна,
Одеська національна юридична академія Міністерства освіти і
науки України,
професор кафедри адміністративного та фінансового права

Провідна установа

Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
відділ проблем державного управління та адміністративного права,
м. Київ.

Захист відбудеться “ 29 ” березня 2001 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою:
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за
адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “ 27 ” лютого 2001 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільні відносини, що виникають з приводу кредитування, є істотним та невід’ємним елементом сучасної економіки. Їх нормальне функціонування – це один із найважливіших факторів макроекономічної стабільності та економічного розвитку.

Формування ринкової економіки вимагає докорінного перетворення відносин щодо надання кредитів. В Україні цей процес ускладнений відсутністю за радянських часів власної кредитної системи, формування якої відбувалося в дуже стислі строки з набуттям Україною незалежності. При цьому тільки Національний банк та декілька великих банків були реорганізовані на базі структур, що існували в період соціалізму, а решта комерційних банків створювалися, не маючи правового попередника.

Нова організаційна структура комерційних банків – основних суб’єктів кредитної діяльності, нові умови кредитної діяльності вимагали і нового правового регулювання кредитних відносин. За короткий час переважно за рахунок нормативно-правових актів Національного банку України був створений величезний правовий масив, що регулює весь комплекс відносин з приводу надання кредитів. Для його формування заздалегідь не була підготовлена належна наукова база, оскільки аж до самого дня одержання Україною незалежності ця проблематика в юридичній науці не розроблялась. Наукові дослідження проблем регулювання кредитних відносин суттєво не розвивались і в процесі активізації правотворчої діяльності Національного банку.

Увагу вчених привертали лише окремі аспекти правового регулювання відносин, що складаються в процесі кредитної діяльності. Але і вони розглядались не спеціально, а у зв’язку з дослідженням більш широких проблем фінансового, банківського та цивільного права. Зокрема, це стосується наукових праць Л.К. Воронової, Н.Ю. Єрпильової, Л.Г. Єфімової, М.В. Карасьової, Є.В. Карманова, О.А. Костюченка, В.Л. Кротюка, О.М. Олійник, О.П. Орлюк, П.С. Пацурківського, А.О. Селіванова, Г.А. Тосуняна, В.С. Щербини та ін. Д.Д. Лилак, Є.В. Першиков, а також Г.Л. Коротка спеціально досліджували питання кредитування, але переважно в цивільно-правовому аспекті.

Ситуація, за якої основні нормативно-правові акти, що регулюють кредитну діяльність комерційних банків, затверджуються на рівні відомчих актів Національного банку та змінюються інколи швидше, ніж оприлюднюються, не може тривати далі. Система нормативно-правових актів, що регулює кредитну діяльність комерційних банків, потребує докорінних змін з метою вдосконалення. Задача розробки та прийняття низки законів, що регулювали б кредитну діяльність комерційних банків, може бути успішно вирішена тільки за умови, якщо ці проблеми стануть предметом спеціального та докладного наукового дослідження. З огляду на це і була обрана тема дисертації.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації обрана

здобувачем в ініціативному порядку, з урахуванням високого рівня її актуальності та недостатнього наукового дослідження. Вона була затверджена 23 грудня 1996 року на засіданні Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Напрямок дослідження пов'язаний з "Основними напрямками наукових досягнень у галузі держави і права на 1998-2000 р.р." (затверджені загальними зборами Академії правових наук України 19 березня 1998 р.). Дисертація виконана як частина загального плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного та адміністративного права, в окремих аспектах вона пов'язана з темою "Вдосконалення правового становища суб'єктів господарської діяльності в умовах формування ринкової економіки України" (номер державної реєстрації 0198W004863), яка розроблялася на юридичному факультеті в період з 1 січня 1997 року по 31 грудня 2000 року, та знаходиться в руслі багаторічних наукових досліджень проблем фінансового права, що ведуться у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення сфери фінансово-правового регулювання відносин, що складаються в процесі кредитної діяльності комерційних банків та розробка науково обгрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері. Для досягнення цієї мети в процесі роботи над дисертацією вирішувались наступні задачі: 1) визначення галузевої належності відносин, що виникають при здійсненні комерційними банками кредитної діяльності; 2) виявлення способів впливу фінансового права на ці відносини (правове регулювання та правовий вплив); 3) формулювання оптимальної моделі фінансово-правового відношення між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності, порівняння її з реально існуючою та розробка відповідних пропозицій; 4) визначення змісту впливу фінансового права на кредитні відносини між банками та позичальниками.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються в процесі кредитної діяльності комерційних банків, перш за все, відносини між Національним банком і комерційними банками, а також відносини між комерційними банками і позичальниками, та відносини, що виникають всередині банків при організації ними своєї кредитної діяльності.

Предметом дослідження стали правові норми, які регулюють вищевказані відносини, та правовідносини, що виникають у результаті врегулювання цими нормами згаданих суспільних відносин.

У дисертації використовувалися різні *методи дослідження*. Головним серед них є загальнонауковий діалектико-матеріалістичний метод дослідження, який дозволив здобувачеві дослідити проблеми, що виникають у процесі кредитної діяльності, в єдності їх соціального змісту і правової форми. Автор виходив із визначального впливу суспільних відносин на право та шукав шляхи посилення активного плідного зворотнього впливу права на суспільні відносини. З використанням методу логічного аналізу вивчалась та формулювалась теоретична модель відносин

між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності, яка порівнювалась з існуючою моделлю, що дало змогу виявити шляхи вдосконалення цієї моделі за допомогою норм фінансового права. Взаємозв'язок фінансово-правового та цивільно-правового регулювання відносин, що складаються з приводу кредитної діяльності комерційних банків, досліджувався за допомогою системного методу. Формально-юридичний метод знайшов застосування при тлумаченні правових норм. Використовувались також історичний метод, метод порівняльного правознавства та інші.

Теоретичну та методологічну основу дослідження складають наукові праці з теорії права, фінансового і цивільного права М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Л.К. Воронової, І.С. Гуревича, Н.Ю. Єрпильової, Л.Г. Єфімової, В.В. Іконникова, О.С. Іоффе, М.В. Карасьової, Є.С. Компанейця, Я.А. Куника, Н.С. Малєїна, О.М. Олійник, П.С. Пацурківського, Е.Г. Полонського, Ю.А. Тихомирова, Г.А. Тосуняна, Е.А. Флейшиц, Р.О. Халфіної.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою науковою працею, написаною за результатами наукового дослідження значного правового масиву, який сформувався за роки незалежності України і регулює відносини, що виникають у процесі кредитної діяльності комерційних банків. Проведене дослідження дало можливість одержати нові наукові результати, які обґрунтовуються в дисертації та є основою для формулювання пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке стало предметом аналізу в даній дисертації.

Елементи наукової новизни виявляються в тому, що:

- в дисертації проведене та обґрунтоване розмежування фінансово-правового і цивільно-правового регулювання відносин, що виникають у процесі банківського кредитування;
- вперше аргументована юридична природа і розкрито зміст фінансово-правових відносин між Національним банком і комерційними банками з приводу кредитної діяльності останніх;
- вперше сформульована концепція впливу норм фінансового права, що регулюють відносини між Національним банком і комерційними банками, на відносини між банками і позичальниками та на відносини, які виникають усередині банку, у процесі організації ним своєї кредитної діяльності. Новою є сама конструкція правового впливу, який, на думку автора, поряд з правовим регулюванням і ідеологічною дією права, охоплює і такий правовий феномен, який полягає у тому, що при регулюванні нормою права суспільного відношення відбувається вплив також і на відношення, яке є предметом іншої галузі права. Можливість такого впливу виникає тоді, коли один і той же суб'єкт одночасно знаходиться у взаємопов'язаних різногалузевих правовідносинах з іншими суб'єктами. Вказана концепція має значення не тільки в науці фінансового права, але й в інших галузевих науках, а також в теорії права;
- обґрунтована юридична природа економічних нормативів та резервних вимог до комерційних банків. Виявлена їх роль у регулюванні відносин з приводу кредитної діяльності банків;

- визначені та досліджені основні фінансово-правові обов'язки банків щодо організації ними своєї кредитної діяльності, а також фінансово-правові обов'язки, які виникають у процесі проведення комерційними банками кредитних операцій. Внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, які спрямовані на більш повне і чітке визначення цих обов'язків, підвищення ефективності реалізації відповідних правових норм;

- проаналізований зміст принципів кредитування стосовно умов ринкової економіки;

- досліджені відносини, що виникають у процесі нагляду Національного банку України за кредитною діяльністю комерційних банків, правила та порядок застосування заходів впливу до комерційних банків. Сформульовані пропозиції щодо визначення предмету банківського нагляду, встановлення в законі підстав, правил і порядку проведення перевірок банківських установ, гарантій від незаконного і необґрунтованого втручання в їхню діяльність. Запропоновано перелік правопорушень у галузі кредитної діяльності, за скоєння яких до комерційних банків можуть бути застосовані заходи впливу;

- проведений аналіз різних способів впливу норм фінансового права на цивільні відносини між банками та позичальниками, та обґрунтовано пропозиції про необхідність такої зміни правового регулювання цих відносин, яка забезпечить узгодженість з вимогами фінансового законодавства та дозволить надати відповідним відносинам достатню гнучкість, зокрема, шляхом диференційованого використання конструкцій односторонньої відмови від договору, від виконання зобов'язання та розірвання договору.

Наукова новизна полягає в таких основних результатах дослідження:

1. Відносини між Національним банком та комерційними банками з приводу кредитної діяльності комерційних банків є невід'ємною частиною предмету фінансового права, оскільки в процесі реалізації цих відносин відбувається організація розподілу та використання грошових фондів (кредитних ресурсів), які мають публічний характер, а їх правове регулювання здійснюється з використанням методу владних приписів та спрямовано на вирішення таких державних задач як здійснення контролю за зростанням грошової маси, забезпечення потреб суспільства і держави в стабільній банківській системі та обґрунтованого розподілу кредитних ресурсів в економіці країни, який сприяє загальному економічному зростанню.

2. Відносини, які виникають в процесі кредитної діяльності, регулюються різними галузями права, серед яких основну роль відіграють фінансове і цивільне право. Тісний взаємозв'язок цивільного і фінансово-правового регулювання вказаних відносин потребує їх суворого розмежування, що необхідно як в теоретичних цілях, так і в практиці правозастосування і правотворчості. До предмету фінансового права належать відносини між Національним банком і комерційними банками, а до предмету цивільного права – відносини між комерційними банками і позичальниками.

3. Норми фінансового права здійснюють визначальний вплив на цивільні відносини між комерційними банками та позичальниками. Враховуючи те, що комерційний банк одночасно знаходиться у фінансово-правових (з Національним банком) та цивільно-правових (з позичальниками) відносинах, правотворчий орган покладає на комерційні банки фінансово-правові обов'язки, які приписують їм діяти певним чином в процесі проведення кредитних операцій. Комерційний банк при укладанні та виконанні кредитного договору не може не виконувати свої фінансово-правові обов'язки, які значною мірою зумовлюють як матеріальний, так і юридичний зміст його цивільно-правових відносин із позичальником. Аналогічним чином норми фінансового права, що встановлюють вимоги до організації кредитної діяльності, впливають на відносини, що виникають всередині банку та належать до предмету трудового права. Такий вплив дуже подібний до правового регулювання, але виходить за межі останнього і широко використовується правотворчими органами як одне з виявлень активної ролі права.

4. Владний характер відносин між Національним банком і комерційними банками не виключає можливості захисту останніми своїх прав, якщо вони порушуються Національним банком. У зв'язку з цим необхідне розширення процесуальних повноважень комерційних банків щодо оскарження актів, які порушують їх права і законні інтереси.

5. Економічні нормативи і вимоги по формуванню резервів мають не тільки економічне значення, але й усі ознаки норм фінансового права. У зв'язку з цим пропонується повністю відмовитись від встановлення індивідуальних нормативів, передбачити в законі вичерпний перелік економічних нормативів та порядок набрання чинності змінами в систему економічних нормативів, а також максимальні норми обов'язкових резервів.

6. Необхідно визнати і більш чітко зафіксувати в законодавстві право комерційних банків в межах цивільно-правових відносин за власним розсудом вирішувати питання про надання кредитів при одночасному встановленні їх загального фінансово-правового обов'язку та відповідальності за обґрунтований розподіл кредитних ресурсів;

7. Принципи кредитування як фундаментальні норми, які регулюють цей вид банківської діяльності, мають бути закріплені в законі. При цьому необхідна їх адаптація до умов ринкової економіки. Необхідно також встановити на рівні законів основні фінансово-правові обов'язки банків, що спрямовані на реалізацію цих принципів і конкретизують їх зміст стосовно різних видів кредитних операцій.

8. Закріплення в законі принципу економічної і оперативної самостійності комерційних банків недостатньо для забезпечення інтересів обох сторін фінансових правовідносин. Мають бути також передбачені більш конкретні норми, які забороняють втручання в кредитну діяльність комерційних банків, а також виключення із загального правила, які діють за наявності обставин надзвичайного характеру.

9. Вдосконалення правового регулювання контрольних повноважень Національного банку має проходити шляхом більш чіткого визначення предмету банківського нагляду, встановлення на рівні законів підстав та порядку проведення інспекцій, прав і обов'язків посадових осіб, які уповноважені на їх проведення.

10. Санкції до комерційних банків можуть застосовуватися тільки за наявності правопорушення, але й при відсутності ознаки вини. Потребується встановити в законодавстві принципи рівної відповідальності банків за допущені правопорушення, недопустимості повторного застосування санкцій за одне і теж порушення, сформулювати вичерпний перелік підстав застосування заходів впливу до комерційних банків.

11. На відміну від компетенції державного органу, яка надає йому права і покладає обов'язки з реалізації цих прав, комерційний банк, на який покладено низку фінансово-правових обов'язків при здійсненні кредитних операцій, не має владних повноважень відносно позичальника, і тому відповідні права мають надаватися йому нормами цивільного права, які діють незалежно від їх включення до кредитного договору. В першу чергу, це стосується прав банків за контролем над позичальником.

12. Для забезпечення захисту публічних інтересів і реалізації державних задач у сфері банківського кредитування необхідно розвинути і узгоджене з фінансовим цивільне законодавство, яке має забезпечити банки необхідним обсягом прав для ефективної реалізації покладених на них фінансових обов'язків і зменшення збитків від кредитної діяльності при одночасному встановленні правил, які обмежують можливість зловживання банками цими правилами, і спрямованих на захист інтересів позичальників.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при розробці концепції розвитку банківського законодавства України, а також у практичній діяльності працівників Національного банку України і комерційних банків, у правозастосовчій діяльності судів, при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних і методичних посібників та у викладанні курсів з фінансового права та банківського законодавства. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства сформульовані в дисертації з такою мірою докладності, що дозволяє їх використовувати у правотворчій діяльності. Теоретичні висновки і положення можуть використовуватися в подальших наукових розробках.

Результати дисертаційного дослідження знайшли своє застосування на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка в процесі викладання курсу “Фінансове право” та спецкурсів “Банківське законодавство”, “Проблеми правового статусу кредитних установ”. Викладені в дисертації висновки, рекомендації та пропозиції були враховані у практиці кредитної діяльності комерційних банків “Морський” (лист № 120/д від 13.11.2000 р.), “Тавріка” (довідка № 1600 від 13.11.2000 р.), севастопольських філій комерційних банків

"Правекс-банк" (лист № 4-06/777 від 18.10.2000 р.), "Аваль" (лист № 01-1/1-2244 від 13.11.2000 р.) та Київського регіонального управління КБ "Приватбанк" (лист № 51/26 від 28.09.2000 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались на семінарі молодих вчених "Правові проблеми розвитку підприємництва в Україні" (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; 28 травня 1998 р.), на науковій конференції викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича (2-4 травня 1997 р.), обговорювались в Українській академії банківської справи в м. Суми в травні 2000 року, на регулярних науково-методичних семінарах аспірантів юридичного факультету та на кафедрі конституційного та адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. Основні положення дисертації викладені в трьох статтях у наукових журналах та в статті у збірнику наукових праць, які входять до переліку фахових видань, затверджені Вищою атестаційною комісією України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та переліку посилань.

Загальний обсяг дисертації складає 200 сторінок. Перелік посилань та список використаних джерел (290 найменувань) займають 60 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі дисертації "Поняття банківського кредиту та основи його правового регулювання" викладаються теоретичні положення, на підставі яких у наступних розділах дисертації ведеться аналіз правових норм. Поняття кредитної діяльності комерційних банків охоплює поряд з кредитуванням в традиційному розумінні (видачею банківських позичок) також інші банківські операції, які є кредитними (фінансовий лізинг, факторинг, облік векселів тощо). Тому норми фінансового права регулюють відносини з приводу всіх видів кредитної діяльності комерційних банків, а не лише відносини, що пов'язані з видачею позичок. Разом з тим кредитну діяльність комерційних банків у традиційному (вузькому) розумінні доцільно вилучити із їх сукупної кредитної діяльності не тільки як об'єкт теоретичного дослідження, а і як предмет правового регулювання з урахуванням того, що позички залишаються переважним різновидом кредитної діяльності комерційних банків та мають значні юридичні особливості.

В процесі здійснення кредитної діяльності комерційні банки вступають з іншими суб'єктами в суспільні відносини, врегульовані різними галузями права. Фінансове право вирізняється серед інших галузей і обсягом тих суспільних відносин, що ним регулюються, і їх значенням, і, особливо, впливом на відносини, що регулюються іншими галузями права, та на їх правове регулювання.

Центральною ланкою суспільних відносин, що виникають у зв'язку з кредитною діяльністю

комерційних банків, є відносини між Національним банком України та комерційними банками. Широкий зміст цих відносин, їх детальне правове регулювання обумовлені значенням кредитної системи, до якої входять комерційні банки, як одного з найважливіших чинників макроекономічної стабільності. Наслідком врегулювання цих відносин нормами фінансового права є фінансово-правові відносини. В дисертації обґрунтовується думка про те, що ці відносини неправильно було б вважати адміністративно-правовими чи банківсько-правовими. Їх кваліфікація як адміністративно-правових ігнорувала б віковий досвід практично усіх країн світу щодо утворення величезного нормативного масиву, який регулює відносини з приводу формування та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів та кредитних ресурсів. Цей нормативний матеріал відокремився в самостійну галузь законодавства, що і зумовило формування фінансового права як однієї з галузей сучасної системи права. Відносини між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності є невід'ємною частиною предмету фінансового права, оскільки правове регулювання відносин у галузі мобілізації, розподілу та використання кредитних ресурсів спрямоване на здійснення контролю за зростанням грошової маси, забезпечення потреб суспільства та держави в стабільній банківській системі та обґрунтований розподіл кредитних ресурсів в економіці країни, що сприяє безперервності відтворення виробництва.

З іншого боку, не може бути виправданим відокремлення відносин, що складаються між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності, від предмету фінансового права у зв'язку з процесом формування банківського права, що нібито відбувається в цей час. Банківське право, як воно сьогодні розуміється в правовій теорії, не має ознаки єдиного методу правового регулювання, а тому воно може бути визнане тільки елементом вторинної структури права. Слід врахувати, що процес утворення нових галузей права є складним і тривалим, він потребує значної законотворчої роботи, а також глибоких наукових досліджень. Такі передумови для формування банківського права в Україні сьогодні відсутні.

Фінансово-правові відносини між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності є відносинами “влади-підпорядкування”. Але в умовах формування ринкової економіки це не виключає можливості для захисту комерційними банками своїх прав перед Національним банком. Можливість такого захисту сьогодні передбачена у вигляді права комерційних банків вимагати в арбітражному суді визнання недійсними повністю або частково нормативно-правових актів Національного банку, а також пред'явлення позову про визнання недійсними рішень Національного банку України про застосування санкцій до комерційних банків. Але сьогодні в законодавстві відсутнє загальне правило, яке б дозволяло комерційним банкам вимагати в арбітражному суді визнання недійсними актів ненормативного характеру, що видаються Національним банком та необґрунтовано зачіпають права комерційних банків. В дисертації

обґрунтована пропозиція щодо надання комерційним банкам такого права.

Національний банк наділений владними повноваженнями відносно комерційних банків, однак це не виключає необхідності надання комерційним банкам досить стійкого положення в їх взаємовідносинах з Національним банком. Цьому перешкоджає та обставина, що відносини між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності недостатньо врегульовані на рівні законів. Ця недостатність заповнюється правотворчою діяльністю Національного банку. В дисертації визнається, що, з огляду на сучасну практику у відносинах “влади-підпорядкування”, не є чимось надзвичайним поєднання органом виконавчої влади функцій сторони у правовідношенні та органу, що здійснює правове регулювання цих відносин. Проте, закономірною визнається тенденція до звуження нормотворчих повноважень органу виконавчої влади щодо регулювання тих відносин, в яких цей орган є стороною.

Зміст фінансово-правових відносин між Національним банком та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності переважно складають обов'язки комерційних банків дотримуватись встановлених економічних нормативів, резервних вимог, передбачених нормативними актами Національного банку правил здійснення кредитних операцій та організації внутрішньої діяльності. Цим обов'язкам комерційних банків кореспондують права Національного банку вимагати виконання перелічених обов'язків, здійснювати контроль за виконанням комерційними банками цих обов'язків та застосовувати засоби впливу за невиконання та неналежне їх виконання.

Об'єктом фінансово-правових відносин між Національним банком України та комерційними банками є дії комерційних банків щодо кредитних ресурсів, що знаходяться в їхньому розпорядженні, а також відповідні дії Національного банку. Їх об'єктом можуть бути і самі кредитні ресурси.

Фінансове право містить в собі багато вимог щодо здійснення комерційними банками кредитної діяльності. Разом з тим в законодавстві відсутня основоположна норма, яка б в межах фінансово-правового відношення встановлювала обов'язок комерційних банків щодо обґрунтованого розподілу кредитних ресурсів. Водночас на рівні закону слід було б прямо визнати за комерційними банками право на свій розсуд приймати рішення про видачу кредитів, з дотриманням відповідних норм, спрямованих проти недобросовісної конкуренції.

Фінансово-правове регулювання відносин, що складаються в процесі кредитної діяльності комерційних банків, тісно пов'язане з цивільно-правовим регулюванням таких відносин. Але цей зв'язок не виключає, а, навпаки, передбачає чітке розмежування відносин, що регулюються фінансовим та цивільним правом, та норм, які таке регулювання здійснюють. В дисертації визначається, що провідна роль в регулюванні відносин з приводу кредитної діяльності комерційних банків належить фінансовому праву. Визнання протилежного, тобто провідної ролі цивільного права, унеможливило б забезпечення стабільності всієї кредитної системи і

макроекономічної стабільності в цілому. Сьогодні в усьому світі комерційним банкам дозволяється заробляти гроші не стільки за рахунок власних коштів, скільки за рахунок залучених коштів, що є суспільним надбанням. Це і є причиною суворого контролю з боку суспільства і держави за використанням цього надбання. Але при цьому немає будь-яких підстав для поширення регулюючої дії фінансового права на відносини між комерційними банками та позичальниками і для відповідного розширення предмету фінансового права. Відносини між комерційними банками та позичальниками регулюються і повинні регулюватися цивільним правом.

Проте норми фінансового та цивільного права та врегульовані ними відносини з приводу кредитної діяльності комерційних банків не слід розглядати як такі, що знаходяться поряд, але взаємодіють між собою слабо, навпаки слід враховувати активну їх взаємодію. При цьому в дисертації в першу чергу звертається увага на функціональну залежність відносин з приводу кредитної діяльності комерційних банків, врегульованих цивільним правом, норм, що здійснюють таке регулювання, та правовідносин, що виникають в результаті дії цих норм, від відповідних фінансово-правових норм та відносин. Це не виключає зворотного впливу цивільно-правових норм та відносин на фінансово-правові норми та відносини, однак вирішальним є вплив фінансово-правових норм та відносин на цивільно-правові.

Такий вплив є багатостороннім, в його центрі – вплив норм фінансового права на відносини між комерційними банками та позичальниками з приводу надання та використання кредитів. Ці відносини з урахуванням всіх притаманних їм ознак є предметом цивільного права, отже вони не можуть регулюватись нормами фінансового права. Протилежне твердження суперечило б загальновизнаним теоретичним положенням щодо диференціації системи права на галузі. В зв'язку з цим в дисертації звертається увага на категорію правового впливу. Звичайно, в теорії правовий вплив тлумачиться як категорія, що охоплює правове регулювання суспільних відносин, а також ідеологічний вплив правових норм, зокрема їх вплив на особистість. В дисертації визнано за доцільне до категорії правового впливу віднести і такий правовий феномен, який полягає в тому, що при регулюванні нормою права суспільного відношення відбувається вплив також на відношення, яке є предметом іншої галузі права. Можливість такого впливу виникає тоді, коли один і той же суб'єкт одночасно знаходиться у відношенні, яке цією нормою регулюється, і у відношенні, що підпадає під регулювання іншої галузі права.

Комерційний банк, як зазначено вище, з приводу своєї кредитної діяльності знаходиться з Національним банком у фінансово-правових відносинах, в яких несе відповідні обов'язки. Ці ж обов'язки комерційний банк несе і тоді, коли вступає в цивільні правовідносини з позичальниками. Таким чином, комерційний банк вступає в цивільно-правові відносини з позичальниками в стані, коли він зв'язаний фінансово-правовими обов'язками. Комерційний банк при укладанні та виконанні кредитного договору не може не виконувати ці обов'язки, які значною мірою

зумовлюють як матеріальний, так і юридичний зміст його цивільно-правових відносин з позичальником. Це є проявом впливу фінансово-правових норм на цивільно-правові відносини між комерційним банком та позичальниками. Можливість такого впливу обумовлена тим, що комерційний банк одночасно знаходиться і у фінансово-правових, і у цивільно-правових відносинах. Регулюючи відносини між Національним банком та комерційним банком, норми фінансового права підпорядковують собі поведінку не тільки комерційного банку – учасника фінансово-правових відносин, а в решті решт і поведінку позичальника, що вступає або вступив з комерційним банком в цивільно-правове відношення.

Але зв'язок фінансово-правового та цивільно-правового регулювання кредитної діяльності комерційних банків не повинен бути перешкодою для чіткого розмежування норм фінансового та цивільного права. В Положенні про кредитування викладаються такі правила, яким інколи досить важко дати галузеву кваліфікацію. Це вимагає відповідного удосконалення юридичної техніки при формулюванні норм фінансового та цивільного права.

В другому розділі дисертації “Зміст фінансово-правових відносин, що виникають в процесі банківського кредитування” аналізуються права та обов'язки сторін фінансово-правових відносин, що виникають в результаті кредитної діяльності комерційних банків.

На початку підрозділу досліджується комплекс обов'язків комерційних банків щодо дотримання економічних нормативів та формування резервів. Комерційні банки, оскільки їм надається право використовувати тимчасово вільні кошти інших осіб, мають забезпечувати свій здоровий та сталий фінансовий стан. Цей обов'язок комерційних банків конкретизується в 19 економічних нормативах, які визначаються відповідно до нормативно-правових актів Національного банку. Така кількість економічних нормативів і їх зміст в цілому відповідає міжнародній практиці. Ця, а також інші обставини, дають підставу стверджувати, що регулювання банківської діяльності встановленими в Україні економічними нормативами не можна оцінювати як надмірне.

Ступінь безпосереднього впливу кожного із нормативів на кредитну діяльність комерційних банків є різним. Деякі з них спеціально встановлені для регулювання кредитних операцій, інші враховують та регулюють кредитні операції комерційних банків в сукупності з іншими активними операціями, а треті мають опосередковане відношення до кредитної діяльності та спрямовані переважно на регулювання інших банківських операцій. В будь-якому разі економічні нормативи не можуть розглядатись як такі, що не мають юридичного змісту, оскільки вони є обов'язковими, за їх порушення передбачено застосування заходів юридичної відповідальності. Економічні нормативи також мають всі інші ознаки правових норм.

В дисертації позитивно оцінюється тенденція щодо відмови від встановлення індивідуальних нормативів на користь загальнообов'язкових нормативів. Сьогодні в законодавстві зберігаються і такі норми, що суперечать цій тенденції, зокрема, щодо надання Національному банку права

обмежувати загальну суму міжбанківських кредитів, які банк має право надавати та залучати, в залежності від фінансового становища банку. На думку здобувача, встановлення індивідуальних нормативів є виправданим тільки як засіб впливу до комерційного банку, що застосовується за наявності фінансово-правового порушення.

В дисертації наводиться аналіз юридичного змісту основних економічних нормативів та їх ролі у регулюванні кредитних операцій. Звертається увага на те, що відповідно до ст. 51 Закону “Про банки та банківську діяльність” Національний банк має право встановлювати тільки порядок розрахунку нормативів, а не їх перелік. Проте ст. 58 Закону “Про Національний банк України” Національному банку надано таке повноваження. Це законодавче рішення в дисертації оцінюється як невдале. Дисертант вважає, що законом має бути встановлений вичерпний перелік економічних нормативів, які є обов'язковими для комерційних банків. Зміни, що вносяться до системи економічних нормативів, повинні набувати чинності через такий проміжок часу, що надає можливість комерційним банкам провести відповідну підготовчу роботу. Такі зміни не слід застосовувати до кредитних договорів, які було укладено раніше.

Обов'язкові резерви використовуються для регулювання обсягу грошової маси та підтримання ліквідності комерційних банків. Як перспективний напрямок розвитку правового регулювання резервних вимог до комерційних банків дисертант оцінює встановлення максимальних норм обов'язкових резервів законом. У встановлених законом межах залежно від економічної ситуації Національному банку має надаватись право визначати конкретні норми резервування. Такий досвід існує в розвинутих країнах, його варто використати і в Україні.

Формування резервів за позичками спрямоване на зниження кредитного ризику в діяльності комерційних банків. Вони встановлюються та повинні виконуватись стосовно кожної кредитної операції, отже, безпосередньо регулюють кредитну діяльність комерційних банків.

При здійсненні кредитних угод їх сторони виконують не тільки дії, що регулюються цивільним правом. Комерційний банк при цьому знаходиться в фінансово-правових відносинах з Національним банком і має виконувати свої обов'язки, що утворюють зміст цих правовідносин. Багато з цих обов'язків визначають дії комерційного банку при укладанні кредитних угод. В загальному вигляді на це вже зверталася увага, як і на те, що таким чином в підсумку здійснюється вплив і на поведінку позичальника – іншої сторони кредитної угоди.

Самостійність банку при виборі позичальника ні в якому разі не може означати необмеженої свободи кредитування будь-яких юридичних та фізичних осіб. Відповідно до законодавства комерційний банк має право надавати кредит тільки за наявності у позичальника реальної можливості своєчасного повернення кредиту та сплати відсотків. Тому до прийняття рішення про кредитування банк зобов'язаний вивчити та проаналізувати діяльність потенційного позичальника, в результаті чого не тільки приймається рішення про надання кредиту, а і дається оцінка кредитного

ризик. Така оцінка, в свою чергу, є підставою для класифікації кредитної операції за рівнем кредитного ризику та визначення розміру резерву за позичками, що формується після видачі кредиту. Прийняття рішення про надання кредиту при відсутності у позичальника можливості своєчасно повернути суму кредиту та сплатити відсотки є правопорушенням та тягне за собою фінансово-правову відповідальність комерційного банку. Він також несе відповідальність за неправильну оцінку кредитного ризику.

Чинне законодавство не містить норм, які б зобов'язували комерційні банки надавати кредити, крім випадків, коли через них здійснюється державне кредитування, іноземне кредитування під гарантію Уряду України та кредитування за рахунок цільових фондів. Тому банк має право відмовити в наданні кредиту без зазначення мотивів на будь-якій стадії переддоговірних контактів з потенційним позичальником. Інколи Національний банк зобов'язував комерційні банки обов'язково розглядати заявки на видачу кредитів підприємствам окремих галузей народного господарства та давати мотивовані відповіді у разі відмови в наданні кредиту. Але такі вказівки не мають правового підґрунтя і повинні кваліфікуватись як дії, що суперечать закону.

Публічний інтерес до підприємницької діяльності комерційних банків, обумовлений використанням суспільних кредитних ресурсів, виправдовує втручання Національного банку у внутрішню діяльність банків з приводу надання кредитів, яке здійснюється шляхом видання нормативно-правових актів і не може кваліфікуватись як втручання в оперативну діяльність комерційних банків. Тому в дисертації обґрунтовується ідея про необхідність подальшого розвитку правового регулювання внутрішньої організації кредитної діяльності комерційних банків. Відповідні норми законодавства визнаються фінансово-правовими, але за їх допомогою здійснюється в підсумку вплив на трудові відносини між комерційним банком та його працівниками.

Конкретні умови кредитного договору розробляються його сторонами самостійно, але фінансово-правові обов'язки, які впливають із принципів кредитування, регламентують імперативні правила проведення кредитних операцій та встановлюють межі договірного регулювання ними своїх відносин.

Принципи кредитування як керівні положення визначають загальні правила побудови системи правового регулювання банківського кредитування. Тому всі фінансово-правові обов'язки банків в тій чи іншій мірі спрямовані на їх реалізацію. Оскільки принципи кредитування пов'язані з конкретними умовами кредитної операції, то вони також мають властивості фінансово-правових норм прямої дії. Таким чином, комерційні банки можуть здійснювати кредитні операції тільки шляхом надання грошових коштів на платній основі, з визначенням та наступним контролем їх цільового використання, а також за умов прийняття всіх необхідних заходів щодо забезпечення повернення кредиту і виплати відсотків по ньому в чітко встановлені строки. Ці загальні обов'язки

комерційних банків впливають із п. 9 Положення Національного банку України "Про кредитування", в якому сформульовано принципи строковості, платності, повернення, цільової направленості та забезпеченості. В дисертації детально аналізується зміст кожного з цих принципів і робиться висновок про необхідність більш чіткого їх визначення в законі. Подальший розвиток законодавства потребує також всебічної конкретизації принципів кредитування в спеціальних нормах і диференціації відповідних вимог стосовно різних видів кредитних операцій. При цьому автор відстоює позицію, згідно якої принципи терміновості, платності і зворотності не припускають ніяких нормативних винятків, а тим більше, інтерпретацій в кредитному договорі. Стосовно вимог забезпеченості і цільової спрямованості, то сутність деяких сучасних форм кредитних відносин та вимоги ринкової економіки передбачають наявність винятків, які діють при відповідних умовах, що мають бути встановлені в законодавстві.

Механізм правового впливу на діяльність комерційного банку в процесі здійснення кредитних операцій подібний до регулювання компетенції державного органу: реалізація більшості прав комерційного банку відносно позичальника одночасно є його фінансово-правовим обов'язком перед державою. В результаті, в одній і тій же фактичній поведінці поєднуються різногалузеві права і обов'язки. З урахуванням цього в дисертації підкреслюється те, що проведення контролю за позичальником та прийняття всіх передбачених законодавством заходів щодо стягнення заборгованості, є не тільки цивільними правами, але й фінансовими обов'язками комерційного банку, неналежне виконання яких тягне застосування до нього заходів впливу, передбачених ст. 62 Закону "Про Національний банк України". Такий висновок базується на чинному законодавстві, яке дозволяє виділити основні напрями контролю, що має здійснювати комерційний банк, і містить вимоги по реагуванню ним на порушення, які допускаються позичальниками. Однак, на думку автора, відповідні обов'язки комерційних банків недостатньо детально врегульовані в законодавстві. В дисертації формулюються пропозиції щодо більш чіткого їх закріплення в законі про кредитування, і в законодавстві, яке регулює окремі види кредитних операцій.

В ході дослідження розглядаються також і інші фінансово-правові норми, що регулюють правила проведення кредитних операцій, основні з яких пов'язані зі способами надання та погашення кредиту, періодичною класифікацією кредитної операції за ступенем ризику, правилами нарахування відсотків та списання безнадійної заборгованості по кредитах. Проведений аналіз дає можливість зробити висновок про те, що фінансово-правове регулювання порядку здійснення кредитних операцій об'єктивно обумовлено та необхідно для забезпечення інтересів суспільства і держави. Одночасно в чинному фінансовому законодавстві, що встановлює правила здійснення кредитної діяльності, залишається багато недоліків і протиріч; з багатьох ключових питань кредитного регулювання воно містить лише загальні формулювання. Основною задачею його вдосконалення, на думку автора, має стати вичерпне і конкретне закріплення всіх

фінансово-правових обов'язків комерційних банків, що, з одного боку, має збільшити ефективність фінансового регулювання та контролю, а з іншого – виключити випадки необґрунтованого втручання в кредитну діяльність та забезпечити реалізацію встановлених у законодавстві принципів економічної самостійності і оперативної незалежності комерційних банків.

За роки незалежності в Україні в основному сформувалась система банківського нагляду та контролю. В цілому вона функціонує задовільно, виключає відкрите шахрайство з кредитними ресурсами, дає можливість своєчасно виявляти нестійке фінансове становище комерційного банку. Разом з тим, в дисертації зроблено висновок про те, що контрольні та наглядові повноваження Національного банку як частина змісту його фінансово-правових відносин з комерційними банками недостатньо визначені на рівні закону. Зокрема, закон не дає чіткого визначення предмету банківського нагляду, не встановлена періодичність та підстави проведення інспекцій, права та обов'язки посадових осіб, уповноважених на їх проведення, не передбачені гарантії невтручання в оперативну діяльність банків осіб, які здійснюють контроль та нагляд. В процесі удосконалення законодавства про банківський контроль та нагляд доцільно було б використати досвід застосування Указу Президента України “Про деякі заходи щодо дерегулювання підприємницької діяльності”. При цьому, звичайно, треба враховувати, що банківська діяльність за своєю природою передбачає більш суворий контроль, ніж інші види підприємницької діяльності.

Складовою частиною фінансово-правових відносин між Національним банком та комерційними банками є права та обов'язки сторін щодо застосування до банків заходів впливу. Національний банк досить оперативно реагує на потреби удосконалення правового регулювання застосування до комерційних банків заходів впливу. Чинне Положення про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства затверджено 26 травня 2000 року. Накопичений досвід правотворчої діяльності в цій сфері є передумовою для стабілізації законодавства щодо заходів впливу до комерційних банків та прийняття з цього приводу відповідного закону, в якому повинні бути сформульовані такі основоположні норми як принцип рівної відповідальності комерційних банків за допущені порушення, правило про неприпустимість повторного застосування санкцій за одне і те ж правопорушення. Фінансово-правова відповідальність у сфері, що розглядається, має свою специфіку. Тому слід прямо визнати, що заходи впливу до банків можуть застосовуватися незалежно від вини. Разом з тим, у законі треба визнати і те, що заходи впливу до банків можуть застосовуватися тільки за наявності правопорушення. Саму по собі низьку рейтингову оцінку або проведення банком ризикових операцій слід прямо визнати як недостатні підстави для застосування до банків заходів впливу. В дисертації визнається доцільним формулювання в законі конкретних видів порушень та санкцій, що застосовуються за їх скоєння, а також запропоновано перелік підстав застосування до комерційних банків заходів впливу за порушення правил проведення кредитних

операцій та здійснення кредитної діяльності. За Національним банком слід визнати право з урахуванням конкретних обставин не застосовувати санкції до комерційних банків, хоч би й мало місце порушення.

Викладене давало б змогу дещо зміцнити правове становище комерційних банків в їх фінансово-правових відносинах з Національним банком. З іншого боку, і за Національним банком треба визнати всі ті повноваження, які дадуть йому змогу належним чином виконувати свої функції. Зокрема, з врахуванням нестабільної економічної ситуації в дисертації обґрунтовується думка про необхідність передбачити в законі можливість надання Національному банку додаткових повноважень у випадках фінансової кризи.

Розділ 3 дисертації “Вплив фінансового права на відносини між банками та позичальниками” зумовлений тим, що сьогодні в цивільно-правовому регулюванні відносин між комерційними банками та позичальниками існують прогалини, воно залишається безсистемним. З огляду на це в дисертації обґрунтовуються висновки, по-перше, про необхідність розгорнутого та докладного цивільно-правового регулювання кредитних відносин, від якого значною мірою залежить ефективність реалізації фінансово-правових норм. По-друге, про доцільність врахування досвіду фінансово-правового регулювання банківського кредитування при підготовці нормативних актів цивільного права та про необхідність забезпечити їх узгодженість з фінансово-правовими вимогами, які пред'являються до комерційних банків.

В дисертації розглядаються різноманітні способи впливу норм фінансового права на цивільно-правові відносини, а також межі такого впливу. Якщо цивільна правоздатність комерційного банку виникає відповідно до ст. 26 ЦК України, то сама процедура реєстрації, що тягне за собою виникнення цивільної правоздатності банків, регулюється нормами фінансового права. Це ж стосується і ліцензій, які видаються Національним банком відповідно до норм фінансового права, але визначають зміст цивільної правоздатності банків.

Укладення кредитних договорів здійснюється в порядку, встановленому цивільним законодавством, але передбачає виконання чисельних вимог, які встановлюються нормами фінансового права. Порушення цих норм комерційним банком тягне його відповідальність перед Національним банком. Само по собі таке порушення, однак, не є підставою для визнання кредитного договору недійсним, крім випадків, коли воно вплинуло на зміст волевиявлення сторони кредитного договору та на встановлений законодавством порядок волевиявлення. Наприклад, формальне порушення фінансово-правових норм, які зобов'язують банк здійснювати перевірку потенційного позичальника до прийняття рішення про видачу йому кредиту, не є достатньою підставою для визнання кредитного договору недійсним. Якщо ж невиконання цих вимог норм фінансового права спричинило волевиявлення комерційного банку на укладення кредитного договору за умов, коли така воля не могла бути виявлена в зв'язку з наявністю

відповідної фінансово-правової заборони, кредитний договір має визнаватись недійсним. Такий висновок враховує взаємодію норм фінансового та цивільного права в сфері, що розглядається. Підставою для визнання угоди недійсною відповідно до ст. 48 ЦК України є невідповідність її вимогам закону. Судова практика тлумачить це правило як невідповідність законодавству. Але ж не будь-яке порушення законодавства в процесі підготовки до укладення кредитного договору означає невідповідність договору вимогам законодавства, тому що, наприклад, власне перевірка потенційного позичальника банком не охоплюється поняттям угоди. З урахуванням цього фінансово-правові порушення, що не вплинули на зміст волевиявлення комерційного банку, не охоплюються поняттям угоди і не тягнуть цивільно-правових наслідків.

Докладне цивільно-правове регулювання відносин між комерційним банком та позичальниками передбачає пряме визнання того, що право фізичних осіб на задоволення їх потреб у сфері торговельного та інших видів обслуговування, що передбачене ст. 19 Закону України “Про захист прав споживачів”, не охоплює права на одержання кредитів. А тому громадяни, як і юридичні особи, не вправі спонукати банки до укладення з ними кредитних договорів.

Вплив норм фінансового права на зміст кредитного зобов'язання є суттєвим, а з наукової точки зору – своєрідним. По-перше, принципи кредитування, що сформульовані в Положенні Національного банку “Про кредитування” слід визнати такими, що одночасно мають і фінансово-правовий, і цивільно-правовий зміст. По-друге, якщо норми фінансового права зобов'язують комерційний банк діяти певним чином відносно позичальників або встановлюють обмеження відносно умов кредитування, вони безпосередньо обумовлюють зміст кредитного зобов'язання. По-третє, в деяких випадках нормами фінансового права комерційним банкам приписується передбачати у кредитних договорах певні умови. За загальним правилом комерційні банки виконують ці приписи, отже можна говорити про те, що норми фінансового права впливають на зміст кредитного зобов'язання.

Визначення в цивільному законодавстві переліку істотних умов кредитних договорів, удосконалення практики укладення кредитних угод не виключає прямого законодавчого встановлення прав та обов'язків сторін кредитного договору. Оскільки норми фінансового права передбачають обов'язки комерційного банку, які полягають у здійсненні певних дій відносно позичальників, але не надають йому владних повноважень на здійснення цих дій, відповідні права мають бути надані комерційному банку імперативними нормами цивільного права. Зокрема, виникнення у банку об'єктивно обумовлених прав на здійснення контролю за позичальником, недоцільно ставити в залежність від того, чи передбачені ці права договором.

Відносно зміни та припинення кредитних зобов'язань фінансове законодавство не містить таких детальних норм, як стосовно укладення та змісту кредитних договорів. Але це обумовлено не принциповою неможливістю впливу норм фінансового права на відносини щодо зміни та

припинення кредитних зобов'язань, а недостатнім науковим дослідженням відповідних проблем. Це знаходить відображення і в законодавстві, наприклад щодо ломбардного кредиту, який надається не більше, як на 10 днів. За таких умов Національний банк не може без згоди позичальника реалізувати надане йому законодавством право на розірвання кредитного договору. З огляду на це в дисертації обґрунтовується необхідність встановлення в законодавстві підстав, що дають право кожній із сторін кредитного договору відмовитись від нього, відмовитись від виконання кредитного зобов'язання або вимагати розірвання кредитного договору.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове рішення наукової проблеми, що виявляється у визначенні сфери фінансово-правового регулювання відносин, які виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків, і в розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює ці відносини.

Відносини, що виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків, регулюються різними галузями права. Фінансове право виділяється серед них обсягом врегульованих ним суспільних відносин, значенням, а також впливом на правове регулювання нормами інших галузей права відносин, що складаються в процесі кредитної діяльності комерційних банків.

Відносини між Національним банком та комерційними банками з приводу кредитної діяльності останніх мають ознаку змістової єдності з предметом фінансового права, тому вони не можуть бути відірвані від нього. В цілому відносини між Національним банком та комерційними банками є відносинами “Влади-підпорядкування”, що не виключає можливості захисту прав комерційного банку перед Національним банком. Зміст фінансово-правових відносин між Національним банком та комерційними банками переважно складають обов'язки комерційних банків дотримуватись встановлених економічних нормативів, вимог щодо формування резервів, правил здійснення кредитних операцій та організації внутрішньої діяльності, а також права Національного банку на здійснення контролю та нагляду за кредитною діяльністю комерційних банків та на застосування до банків заходів впливу.

Фінансове право не тільки регулює відносини з приводу кредитної діяльності комерційних банків, але і здійснює вплив на відносини, що регулюються цивільним правом.

Регулювання відносин з приводу кредитної діяльності комерційних банків підзаконними актами є виправданим лише як тимчасове явище. На перспективу ці відносини повинні регулюватись в значній частині законами, що повністю не виключає використання і підзаконного регулювання.

Фінансово-правове регулювання відносин між Національним банком та комерційними банками повинно розвиватись в напрямку відмови від встановлення індивідуальних економічних нормативів, вичерпного закріплення фінансово-правових обов'язків комерційних банків, чіткого

визначення підстав застосування до банків санкцій та інших заходів впливу.

Вплив норм фінансового права на відносини між комерційними банками та позичальниками має поєднуватися з розвитком цивільно-правового регулювання цих відносин.

Пропозиції щодо вдосконалення законодавства стосуються прийняття законів, що регулювали б відносини з приводу кредитної діяльності комерційних банків, надання комерційним банкам права оскарження в арбітражному суді актів ненормативного характеру, що приймаються Національним банком, відмови від встановлення комерційним банкам індивідуальних економічних нормативів, встановлення обов'язку комерційних банків обґрунтовано розподіляти кредитні ресурси, надання Національному банку додаткових повноважень на випадок фінансової кризи, визначення підстав застосування санкцій та заходів впливу до банків, більш докладного та гнучкого регулювання нормами цивільного права відносин між банками та позичальниками.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Очкуренко С.В. Банківське кредитування як інститут фінансового права // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 1998. – Випуск 35. – С. 48-53.

2. Очкуренко С.В. Фінансовий лізинг: юридична природа, економічна сутність та правове регулювання // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 1998. – Випуск 36. – С. 41-49.

3. Очкуренко С.В. Проблеми правового регулювання кредитного договору // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1998. – №3. – С. 141-150.

4. Очкуренко С.В. Фінансово-правові аспекти банківського кредитування. // Держава і право. Щорічник наук. праць молодих вчених. – К.: Ін Юре. – 1999. – Вип. 2. – С. 148-158.

АНОТАЦІЯ

Очкуренко С.В. Правове регулювання відносин, що виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2001 р.

Дисертацію присвячено дослідженню правового регулювання відносин, що виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків. В ній викладені результати дослідження, які розв'язують певне коло питань, що стосуються удосконалення правового регулювання зазначених відносин. Виявлено межі регулюючої дії норм фінансового права на відносини, що складаються у процесі кредитування. Визначено співвідношення фінансово-правового та цивільно-правового

регулювання цих відносин. Виявлено та докладно проаналізовано зміст фінансово-правових відносин між Національним банком України та комерційними банками з приводу їх кредитної діяльності. Сформульовано концепцію правового впливу норм фінансового права на відносини між комерційним банком та позичальниками. Обґрунтовано ряд пропозицій щодо змін та доповнень нормативних актів, що регулюють відносини, які складаються в процесі кредитної діяльності комерційних банків.

Ключові слова: кредит, комерційний банк, правове регулювання, правовий вплив, фінансові правовідносини.

АНОТАЦИЯ

Очкуренко С.В. Правовое регулирование отношений, возникающих в процессе кредитной деятельности коммерческих банков. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.07 – теория управления; административное право и процесс; финансовое право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2001 г.

Диссертация посвящена исследованию правового регулирования отношений, возникающих в процессе кредитной деятельности коммерческих банков. В ней изложены результаты исследования, которыми разрешается целый ряд вопросов, касающихся совершенствования правового регулирования указанных отношений.

В диссертации сформулирована концепция финансово-правовых отношений по поводу кредитной деятельности коммерческих банков как отношений ними и Национальным банком Украины. Эти отношения характеризуются признаком “власти-подчинения”, что не исключает возможности защиты коммерческими банками своих прав путем предъявления исков о признании недействительными нормативно-правовых актов Национального банка, а также решений о применении к коммерческим банкам финансово-правовых санкций (мер воздействия).

Особенность предпринимательской деятельности коммерческих банков характеризуется в диссертации тем, что они используют в целях извлечения прибыли не только и не столько собственные денежные средства, сколько другие кредитные ресурсы, которые по существу являются общественным достоянием. Это оправдывает публичное вмешательство в кредитную деятельность коммерческих банков и предопределяет богатое содержание финансово-правовых отношений между Национальным банком и коммерческими банками по поводу их кредитной деятельности.

Содержание финансово-правовых отношений между Национальным банком и коммерческими банками по поводу их кредитной деятельности образуют права и обязанности сторон, которые делятся на три группы. Первая из них включает в себя права и обязанности, возникающие на основе

экономических нормативов и резервных требований. Вторая группа прав и обязанностей, составляющих содержание указанных финансово-правовых отношений, связана с правилами проведения кредитных операций и внутренней организацией кредитной деятельности в коммерческих банках. Третья группа прав и обязанностей связана с применением Национальным банком к коммерческим банкам санкций и иных мер воздействия.

Анализ содержания финансово-правовых отношений между Национальным банком и коммерческими банками по поводу их кредитной деятельности позволил обосновать ряд практических выводов. Обоснована необходимость постепенного сокращения объема подзаконного регулирования этих отношений и одновременного расширения сферы, регулируемой непосредственно законами, укрепления правового положения коммерческих банков в их правоотношениях с Национальным банком наряду с предоставлением Национальному банку некоторых дополнительных полномочий, в частности, на период возможного финансового кризиса.

В результате исследования соотношения финансово-правового и гражданско-правового регулирования отношений по поводу кредитной деятельности коммерческих банков сделан вывод о преимущественном значении финансового права в этой сфере, что обусловлено использованием коммерческими банками кредитных ресурсов, квалифицируемых в диссертации как общественное достояние. Финансовое право не только регулирует отношения между Национальным банком и коммерческими банками по поводу их кредитной деятельности, но и воздействует на отношения между коммерческими банками и заемщиками. Возможность такого воздействия обусловлена тем, что коммерческие банки одновременно находятся в финансово-правовых отношениях с Национальным банком и гражданско-правовых отношениях с заемщиками.

Превалирующая роль финансового права в регулировании отношений по поводу кредитной деятельности коммерческих банков не исключает четкого разграничения сфер, регулируемых финансовым и гражданским правом и норм той и другой отрасли. Гражданское право было и всегда останется регулятором отношений между коммерческими банками и заемщиками. В диссертации обосновывается необходимость гораздо более подробного урегулирования отношений между коммерческими банками и заемщиками, в частности, порядка заключения кредитных договоров, регулирования их содержания, порядка изменения и расторжения договоров, одностороннего отказа от договора и кредитного обязательства.

Результаты работы могут быть использованы в правотворческой и правоприменительной практике.

Ключевые слова: кредит; коммерческий банк; правовое регулирование; правовое воздействие; финансовые правоотношения.

SUMMARY

Ochkurenko S.V. Legal Regulation of Relations Arising in the Process of Crediting Activity of Commercial Banks. – Manuscript.

The thesis for a candidate's degree of science in law speciality 12.00.07 - Theory of Management; Administrative Law and Procedure; Financial Law. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2001.

The thesis is devoted to the research into legal regulation of relations arising in the process of crediting activity of commercial banks. The thesis contains the results of the research solving a number of issues pertaining to the improvement of legal regulation of the said relations. Limits of the regulatory interference of financial law norms into the relations emerging in the process of crediting activity have been determined. Correlation between the regulation of these relations by financial and civil law has been shown. The content of financial legal relations between the National Bank of Ukraine and commercial banks with regard to their crediting activity has been revealed and analysed in detail. The concept of legal influence of the financial law norms on the relations between a commercial bank and borrowers has been formulated. A number of proposals with regard to amending the financial law normative acts regulating the relations arising in the process of crediting activity of commercial banks has been substantiated.

Keywords: credit, commercial bank, legal regulation, legal influence, financial legal relations.